

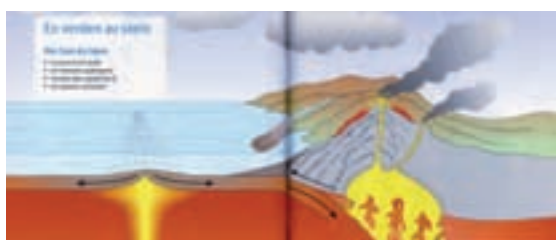
Tekstkompetanse – ikke bare skriftkompetanse

Anne Løvland, førsteamanuensis, Institutt for nordisk og mediefag, Universitetet i Agder

Begrepet «sammensatte tekster» ble introdusert gjennom Kunnskapsløftet i 2006 som ett av fire hovedområder i norskfaget (Kunnskapsdepartementet 2006:42). Bakgrunnen for dette var trolig en økende bevissthet om at vi ikke kommuniserer utelukkende gjennom skriftspråket, men vanligvis ved å kombinere en mengde ulike uttryksmåter. Både i skolekulturen og i fritidskulturen finner vi tekster som er blandinger av ulike uttryksmåter, for eksempel skrift, tale, musikk, kroppsspråk, fotografier og film.

Sammensatte tekster finnes i ulike medier. Noen er papirbaserte, som papiraviser, lærebøker og ukeblad, noen kan leses (og høres) via elektroniske skjermer, for eksempel nettaviser, læringsprogrammer og håndholdte skjermpresentasjoner, mens andre sammensatte tekster tar i bruk andre medier, slik det ofte er med teateroppsetninger og presentasjoner av prosjektarbeider i klasserommet.

Alle de sammensatte tekstene som er involvert i barns, unges og voksnes liv, gjør det naturlig å tenke at slike sammensatte uttrykk krever spesiell oppmerksomhet i skolen. Ikke minst er det rimelig å tro at tekstene krever spesielt fokus i leseopplæringen. Se bare på oppslaget under fra naturfagboka *Gaia* (5. trinn). Her er det en forutsetning at elevene forstår den skriftlige framstillingen, informasjonsgrafikken og ikke minst samspillet mellom de to framstillingsmåtene for å kunne oppfatte hva teksten handler om.

(Spilde, Ingrid (2006): *Gaia 5. Naturfag for barnetrinnet*, s. 144–145. Oslo: Gyldendal)

Gjennom skriften i oppslaget blir leseren introdusert for fagbegreper som «mineraler», «bergarter», «vulkaner» og «fossiler». Overskriften gir signaler om at dette handler om stein, og at dimensjonene er store – en hel verden. Informasjonsgrafikken viser en tegning av et stilisert landskap som er gjennomskåret, slik at vi ser et tverrsnitt av lagene under jordskorpa. Fargene er ikke helt som i naturen, de er valgt for å gjøre framstillingen tydelig og klar, med sterke kontraster. Dette er en framstillingsmåte som er vanlig i vitenskapelige sammenhenger, men som er uvant for mange elever. Til tross for at det ikke er mulig å observere et slikt snitt ved å ta en tur ut i naturen, gjør framstillingen krav på å bli oppfattet som generalisert virkelighet. Kunnskapen blir presentert som relevant og viktig. Setningen «Her kan du lære om hvordan stein og fjell blir til», sammen med gjenkjennelig framstilling av hav og svaberg, blir den mest kjente innfallsporten til teksten for mange elever. Å forstå resten krever innsats og utvidet tekstkompetanse.

Skjermtekster, som nettsiden under, krever også en utvidet tekstkompetanse, men ikke den samme som var nødvendig for å forstå lærebokteksten

(Lastet ned fra <http://www.popit.no/> 21.08.2008)

Først og fremst krever slike skjermtekster klikkekompetanse. Leseren må forstå hvordan han kan manøvrere mellom de ulike valgene på siden. Han må også forstå at her finnes det stoff med ulike avsendere. Forskjellen mellom annonsene og det redaksjonelle stoffet kommer fram gjennom plasseringen av annonser i et eget felt helt til høyre på siden, men en våken leser vil også oppdage at stoffet som presenteres under helsesøsterfanen, har en annen stil og autoritet enn det øvrige stoffet. Her møter vi ikke den slentrende, ungdommelige stilen, men en ansvarlig og voksen stemme som veileder i vanskelige situasjoner.

Kjære deg

Nei, det skjønner jeg veldig godt. Jeg er ikke enig med moren din i at du bare skal tenke på de som har det verre ---- for du skal ikke finne deg i å få slengt negative og sårende kommentarer, ingen er så sterke at de bare lar være å bry seg....

... Dersom moren din ikke vil hjelpe deg så, synes jeg du skal snakke med læreren din eller helsesøster på skolen om dette. (Fra spørrespalten «Helsesøster svarer»).

Nettsiden presenterer mange fotografier. Her skiller den seg tydelig fra lærebokteksten, men litt overraskende har bruken av fotografi noe av den samme funksjonen som de stiliserte tegningene i læreboka. I denne konteksten er det fotografiet som signaliserer at dette skal oppfattes som virkelighet.

Det er ingen tvil om at den tekstkompetansen elevene utvikler og tar i bruk i skoleaktiviteter, er preget av de teksterfaringene de gjør i fritiden. Dette blir kanskje ekstra tydelig for sammensatte tekster, fordi skolen ikke har like sterk kultur for slike tekster som for skriftlige tekster. Det er heller ingen tvil om at skolen både må erkjenne og utnytte denne tekstkompetansen. Samtidig skal skolen bidra til å utvikle elevenes tolkningskompetanse slik at de kan utvikle seg fra å være lesere som blindt og ureflektert tar tekstene i bruk, til å få et rikere og mer reflektert utbytte av ulike typer sammensatte tekster.

For at elevene skal utvikle god tekstkompetanse for sammensatte tekster er det viktig å gi dem mange og varierte erfaringer med ulike uttrykksmåter. Her er det en fordel å veksle mellom resepsjon og produksjon, veksle mellom å lese og skrive for å bli fortrolig med skriftspråket. Tradisjonelt har prosjektarbeid vært en arena for produksjon av sammensatte tekster, men man kan like gjerne trekke dette arbeidet inn i andre mer avgitte arbeidssituasjoner.

Uttrykksmåter

Uttrykksmåter, som på fagspråket gjerne kalles modaliteter, uttrykker mening på ulike måter. Et landskapsbilde er et godt utgangspunkt for å kjenne seg igjen i et område, mens et veikart legger vekt på retninger og veinett. Skriftspråket kan uttrykke hva en person heter, mens portrettet viser hvordan vedkommende ser ut. Hvilken uttrykksmåte man velger, er avhengig av hva man ønsker å uttrykke, og hva som vil fungere best

i den aktuelle situasjonen. Mulighetene og begrensningene som ligger i en uttrykksmåte, kalles på fagspråket modalitetens *affordans*. Gode sammensatte tekster utnytter de ulike modalitetenes affordans på en hensiktsmessig måte.

For at elevene skal oppdage hva som er mulig å uttrykke ved hjelp av ulike modaliteter, bør de få mange og varierte erfaringer med ulike uttrykksmåter som er tilpasset alder og situasjon. Digitalkameraet kan være et godt utgangspunkt for å finne ut hva som er mulig å uttrykke ved hjelp av fotografier. Man kan gi elevene varierte oppgaver som spenner fra dokumentasjon av fenomener til mer følelsesrelaterte emner. Lydopptak kan brukes på samme måte. Med dagens digitale teknologi vil det også være forholdsvis enkelt å bruke presentasjonsprogram til å prøve ut samspillet mellom bilder, lydopptak og overskrifter. Slik kan man utforske affordanser og samtidig oppleve hvordan samspillet mellom modalitetene fungerer.

Multimodalt samspill

Det som særlig kjennetegner sammensatte tekster, er samspillet mellom de ulike uttrykksmåtene eller modalitetene. Et slikt samspill kan sammenlignes med de kohesjonsmekanismene som finnes i skriftlige tekster (f.eks. bruk av referanse- og setningsbinding), og kan etableres på flere ulike måter. Ofte finnes det flere ulike samspillmekanismer i samme tekst.

I trykte tekster, slik som lærebøker og aviser, oppstår ofte samspillet fordi de ulike tekstdelene forholder seg romlig til hverandre i en *komposisjon*. Tekstdeler som plasseres nær hverandre, vil automatisk bli lest i sammenheng, mens avstand mellom tekstdelene og grafiske elementer, som linjer og bakgrunnsfarge (raster), markerer avstand. Noen tekster etablerer samspillet ved at teksten også utfolder seg i tid. Det skapes en rytmisk veksling mellom for eksempel skrift og bilde i en bildebok fordi leseren blar i boka. Reklamer som er delt over flere avissider, tegneserier, filmer og

presentasjoner av prosjektarbeider i klasserommet utnytter et slikt *rytmisk samspill* mellom modaliteter, i tillegg til samspillet som oppstår gjennom komposisjonen.

En tredje kohesjonsmekanisme som er vanlig i sammensatte tekster, blir etablert ved at informasjonen leseren får gjennom en modalitet, blir relatert til informasjonen han får gjennom en annen. Et fotografi av en gruppe mennesker kan for eksempel relateres til personenes navn som står i bildeteksten. Dersom navn og fotografi skulle leses uavhengig av hverandre, ville leseren gått glipp av relasjonen, som ofte er svært vesentlig i slike tekster. På samme måte kan musikken i en spillefilm tilføre informasjon som gjør at vi opplever bildesekvensen og det som sies, på en annen måte enn vi ville gjort uten musikk. Dette samspillet kalles *informasjonskobling*. Gjennom informasjonskobling kan modaliteter utvide og utdype hverandre.

Det er særlig det multimodale samspillet i en sammensatt tekst som gjør teksten annerledes enn en tekst som hovedsakelig skaper mening gjennom skrift eller andre enkeltmodaliteter. Elevene trenger øvelse for å oppdage slikt samspill i andres tekster og for å kunne utnytte det til å skape gode og varierte sammensatte tekster selv. For å øve opp blikket for samspillet er det viktig å fokusere på ulike kohesjonsmekanismer i de tekstene elevene skal lese – enten det handler om læreboktekster eller nettaviser. Elevene må venne seg til å se teksten som et puslespill som skaper mening gjennom kombinasjoner av modaliteter. Dersom man fokuserer bare på det meningsinnholdet som uttrykkes gjennom skrift, blir blikket for andre uttrykksmåter og samspillmekanismer sløvt. Samtidig er det viktig å arbeide systematisk med multimodaliteten når elevene leser og skaper tekster. Å lage nye overskrifter til bilder fra aviser eller bilder elevene selv har tatt, kan være en nyttig øvelse. Tilsvarende kan man arbeide med å knytte ulike typer musikk til bildesekvenser eller dikt.

Ulike perspektiver på sammensatte tekster

I sammensatte tekster har de ulike modalitetene ofte ulike oppgaver. I noen tekster brukes de ikke-språklige modalitetene mest til å skape oppmerksomhet, mens verbalspråket formidler det meste av tekstens saklige innhold. I andre tekster er det nettopp samspillet mellom visuelle og språklige modaliteter som står for saksframstillingen. Det kan derfor være både interessant og meningsfylt å lese teksten fra ulike vinkler og dermed fange opp mest mulig av det den kommuniserer. Jeg vil her trekke fram fire ulike vinkler som kan fungere som innganger til en sammensatt tekst.

Hva handler teksten om?

Alle tekster handler om noe. I skolesammenheng er vi vant til å lete etter *innholdet* i tekster, og vi har nok tradisjon for å lete mest grundig i den skriftlige delen av teksten. Dagens læreboktekster tar også i bruk andre modaliteter og det multimodale samspillet for å formidle kunnskap og bidra til læring, og dette sammensatte uttrykket krever oppmerksomhet i læringsarbeidet. Blant annet er det interessant å undersøke hvilket innhold som presenteres og ikke presenteres i for eksempel aviser og andre fritidstekster.

Hvordan kommuniserer teksten?

Alle tekster som blir lest, er del av en kommunikasjonssituasjon. I skolesammenheng brukes ofte reklametekster som eksempler på tekster som tilbyr informasjon knyttet til kjøp og salg. Å tenke gjennom hvem som ytrer seg i teksten, hvorfor og til hvem, kan være en interessant vinkel også i arbeid med andre tekster. Elevene ser for eksempel lett at en turistbrosjyre ville fungere dårlig som grunnlag for kommunens helse- og sosialplan. Den som skal selge en by eller en bygd som turistmål, trekker ikke fram informasjon om forhold i eldreomsorg og rusproblematikk. Politiske meningsytringer og livssyns- og livsstilstekster er ofte interessante sammensatte tekster der kommunikasjonsprosjektet fordeles mellom flere modaliteter. Slike tekster reflekterer også interessante makt- og nærhetsrelasjoner mellom kommunikasjonspartene.

Tekstens stil

Det er også mulig å lese tekster som uttrykk for tekstskaperens identitet og sosiokulturelle forankring. Gjennom de tekstene vi lager, sier vi mye om hvem vi er eller vil være, og om vår sosiale og kulturelle tilhørighet. Dette kan uttrykkes gjennom en muntlig eller skriftlig stil, men også gjennom fargevalg, musikk og visuelle uttrykksmåter. Mange av tekstene elevene kjenner fra fritidskulturen, har en stil som det kan være interessant å kikke nærmere på. Stilen i det redaksjonelle stoffet på «popit»-nettstedet som er gjengitt i begynnelsen av artikkelen, signaliserer for eksempel en avsender som ikke vil bli oppfattet som voksen og sidruppa. Spørsmålet «Sliter du med å skjønne hva dama *egentlig* mener eller vil? Vi avslører alt» kan tolkes som et forsøk på å etterligne en ungdommelig språkbruk for å framstå som mer eller mindre jevnbyrdig. Nærbildet av jenta og gutten som ser oss inn i øynene, er også med på å understreke at avstanden mellom avsender og mottaker ikke er så stor. Det blir som en fortrolig samtale mellom venner. Som jeg viste over, står denne stilen i kontrast til den stilen helsesøster velger for å framstå som en forståelsesfull voksen med helsefaglig autoritet.

Tekstens troverdighet

De to tekstene som ble presentert innledningsvis, bruker ulike virkemidler for å framstå med autoritet. I verbalspråket brukes ord som «kanskje» og «sannsynligvis», mens visuelle modaliteter framstiller graden av troverdighet gjennom bruken av detaljer og farger. Hva som virker troverdig, varierer også med kommunikasjonssituasjonen. I dagliglivet oppfatter vi ofte det som ligner på virkelige situasjoner, som troverdig, for eksempel umanipulerte fotografier. I vitenskaplige sammenhenger kobles sannhet og troverdighet oftere til generalisering og abstraksjon, slik det stiliserte bildet fra naturfagsboka viste.

Sammensatt tekstkompetanse krever et utvidet fokus

Ofte krever arbeid med sammensatte tekster at både elever og lærere utvider fokuset fra å konsentrere seg hovedsaklig om det skriftlige til å se tekster som et samspill mellom mange ulike modaliteter. Dersom elevene erfarer at læreren legger vekt på og verdsetter gode og varierte samspillmekanismer i tekstene de lager, vil det gjøre arbeidet med sammensatte tekster meningsfylt for dem, og blikket for det multimodale blir trolig skarpere.

Litteratur

- Løvland, Anne (2007): *På mange måtar. Samansette tekstar i skolen*. Bergen: Fagbokforlaget/LNU.
- Kunnskapsdepartementet (2006): *Læreplanverket for Kunnskapsløftet*. Oslo: Utdanningsdirektoratet.
- Van Leeuwen, Theo (2005): *Introducing Social Semiotics*. London og New York: Routledge